

prostředí již v polovině 30. let 20. století. Další texty, od Hanse Lemberga (Hranice a menšiny ve východní části střední Evropy – geneze a vzájemné vztahy), Emericha Francise (Tříkrát mnohonárodní stát), Hanse Kohna (Podstata nacionalismu), Eugena Lemberga (Kritéria tvoření skupin na základě národnosti), Karla Deutsche (Nacionalismus ve východní Evropě a v komunistickém světě), Karla Müllera (Národnostně-biologické vztahy mezi Čechy a Němci), Georga Schroubeka (Praha a Češi v německé literatuře) a Ferdinanda Seibta (Češi a Němci), se objevovaly po celou druhou polovinu století. Texty rozdělené do tří tematických oddílů (národnostní enklávy, nacionalismus, česko-německé vztahy) tak odrážejí různé myšlenkové proudy několika badatelských generací.

Na jednu stranu by se mohlo zdát, že vydávání prací podobného typu představuje nošení dříví do lesa. Většina studií je eufemisticky řečeno značně vousatá a na poli dynamicky se vyvíjejících a proměňujících etnických studií by mohly působit zastarale. Texty jsou ovšem pozoruhodné z jiného důvodu, především prožitou zkušeností autorů v česko-německém prostředí, která se odrazila ve schopnosti problematizovat každodennost formou teoretického zevšeobecnění. Pohled badatelů různým způsobem spojených s našimi zeměmi, ale vědecky, kulturně, společensky a politicky ukotvených jinde, navíc vždy nastavuje zrcadlo.

Mnozí z badatelů si jistě i tak budou klást otázku po smyslu vydávání takovýchto textů, když originály jsou v dnešní elektronické době snadno dostupné. Avšak právě nepřeborné množství prací k nacionalismu či etnicitě stojí za snahou

vyzdvihnout skutečně kvalitní díla. Svou roli mohla sehrát i jistá editorova skepse pramenící z vysokoškolské výuky, kdy většina studentů málo čte, natož v originálech. Z tohoto pohledu je jakýkoliv zdařilý překlad vítán (což platí i v tomto případě).

Kniha, již vydalo brněnské Centrum pro studium demokracie a kultury jako pátý svazek své Etnologické řady, si tak jistě rychle najde své čtenáře nejen mezi studenty.

František Bahenský (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Dagmar Klímová – Jaroslav Otčenášek, ČESKÁ POHÁDKA V 19. STOLETÍ. Etnologický ústav AV ČR, v. v. i, Praha 2012, 150 s., 9 map.–

Útlá brožovaná knížka svým názvem a vhodně zvolenou ilustrací na obálce láká milovníky pohádek; není však určena laikům. Pro odborníka představuje jedno z nepřehlédnutelných českých děl poslední dobou v oboru vydaných.

PhDr. Dagmar Klímová, CSc., roz. Rychnová (1926–2012) patří k nejvýraznějším postavám české folkloristiky druhé poloviny 20. století; PhDr. Jaroslav Otčenášek, Ph.D. (*1974), je příslušníkem mladé generace českých etnologů se zájmem o oblast slovesného folkloru, především o pohádky a humorky v širších slovanských souvislostech.

Předmluva v zásadě osvětluje rozvrstvení knihy, tj. vymezuje její první část, která je výběrovou edicí práce D. Klímové *Lidové vyprávění v období národního obrození v Čechách* (1980), a část druhou a třetí, jež tvoří nové a dosud nepublikované texty Otčenáškovy.

Oddíl D. Klímové nese název „Česká pohádka v době národního hnutí“ (s. 9–68) a sestává z pěti kapitol. K tématu „lidová próza ve společenském kontextu“ (s. 9–21) autorka konstatuje, že koncepce přístupu k lidovému slovesnému materiálu vytvořená v době národního hnutí se stala základem metodiky sběru a studia českého lidu i pro další generace; badatelský dluh shledává v nedocení některých pramenů. Téma „pohádka, její nositelé, přestítelé a sociální pozadí“ (s. 22–46) je rozděleno do čtyř subkapitol. Při hledání „místa pohádky v badatelském programu české vědy“ se autorka zabývá pohledem různých badatelů na odlišný přístup k prezentaci materiálu u Beneše Metoda Kuldy a Karla Jaromíra Erbena. „Základy folkloristické textové kritiky“ obrozenecké pohádky před polovinou 19. století položil roku 1909 Václav Tille. Pojetí D. Klímové je časově pružnější, domnívá se, že za obrozenecké je možno považovat ještě publikace vydávané v 60. letech 19. století i později (zpoždění edic za prameny). Z pojednání o „zákonitostech žánru a obrozenecké pohádce“ vyplývá, že formální kompoziční principy jsou vždy prvotní. V textu „sociální typologie české obrozenecké pohádky“ shrnuje autorka výsledky analýzy materiálu z hlediska zastoupených povolání. „Humoru období českého národního hnutí“ se věnuje třetí kapitola studie (s. 47–57). Mnoho druhů lidového humoru, jehož projevy romantický vkus opomíjel, zůstalo nezaznamenáno. Autorka zde vedle nepřímých pramenů upozorňuje na další důležitý zdroj – využití paralel, které nabízí terénní materiál z mladších období. „Slovanské sbírky a české národní hnutí“ (s. 58–61) jsou tématem čtvrté kapitoly. Silicí české slavistice bylo třeba

poskytnout studijní texty z oboru lidové slovesnosti, které by v původních jazycích reprezentovaly všechny slovanské národy. Požadavek naplnil K. J. Erben svou tzv. *Slovanskou čítankou* (1865); v její české mutaci (1869) počestil některé látky tak zdařile, že prostřednictvím edic a slabikářů pronikly do obecného povědomí a posléze byly zaznamenávány i v terénu. „K otázce dobové specifiky slovesného folkloru“ se D. Klímová vyjadřuje v poslední kapitole svého oddílu (s. 62–68). Nejvýraznější rysy, které doba národního obrození vtiskla českému folkloru, demonstruje na dvou skupinách textů. Podání o „ideálním vladaři“ Josefu II. je dokladem toho, že ke konkretizaci historické postavy dochází až v mladší textové vrstvě. Příběhy o šotkovi, který pomáhá sedlákovi zbohatnout, jsou pokračováním starších tradic; v době, kdy se poměry na vesnici uvolňují, je látka o skřítkovi aktualizována – lidové mínění se k faktu náhlého zbohatnutí podnikavých jedinců staví s nedůvěrou a nevěří, že k němu mohlo dojít přirozenou cestou.

Autorem zbývajících oddílů knihy je J. Otčenášek. Oddíl „Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století“ (s. 69–102) sestává ze čtyř kapitol; v první jsou pojednány „úvodní a závěrečné formule“ (s. 69–72). Ustálené slovo nebo krátké slovní spojení autor nepovažuje za pravé formule, ale za obecnější navození výchozí situace. Výskyt, forma a rozsah formulí záležely jak na schopnosti a náladě vypravěče, tak na cílové skupině posluchačů. Druhá kapitola zpracovává další z vybraných atributů, „magická čísla“ (s. 73–80). Autor pominul magické praktiky jako celek a zaměřil se na konkrétní výskyt čísel v pohádkách. Od počátku 20. století magické číselky podle

něho ztrácejí na významu a udržují se jako zavedená schémata v drobných folklorních útvech, a zvláště trojka a třináctka v tzv. magii všedního dne. „Osobní jména a jiné názvy v pohádkách“ jsou tématem třetí kapitoly (s. 81–86). Zatímco tzv. historická škola vnímala folklorní podání jako svého druhu historický záznam, představitelé mytologické školy jména postav a další názvy libovolně přetvářeli. Na základě analýzy matrik do první poloviny 19. století konstatuje autor značný konzervatismus ve výběru křestních jmen, v obrození příklon ke starším jménům slovanského původu, ke jménům počeštěným či nově vytvořeným. Jména místní a pomístní se objevila v pohádkách až koncem 19. století, s tendencí dodat jim důvěryhodnosti a přiblížit je pověstem. Ve čtvrté kapitole podává J. Otčenášek přehled významnějších „českých sběratelů pohádek a humorek v 19. století“ (s. 87–102). Vybraným osobnostem jsou věnovány medailony obsahující stručně životopisné údaje a komentovaná bibliografii. Jako *předchůdce první generace českých sběratelů folkloru* stanul v čele přehledu Jan Jeník z Bratřic. Období českého národního hnutí označuje autor za *dobu romanticko-mytologizující* (30.–60. léta 19. století) a řadí sem sběratele-entuziasty i první odborně poučené osobnosti (vedle Erbena, Němcové atd. jsou to dva rakouští germanisté působící také v českých zemích, Theodor Vernaleken a Joseph Virgil Grohmann). Poté nastalo podle autora *období skolených sběratelů a prvních vědeckých folkloristů*. Samostatně je pojednána sběratelská akce, kterou inicioval pražský *spolek Slavia* (1870–1882), a poslední skupinu tvoří *sběratelé spjatí s Národopisnou výstavou československou* v Praze 1895 (František Bartoš ad.).

Třetí oddíl nazval J. Otčenášek „Problematika žánrových přechodů“ (s. 103–115) a rozdělil jej do šesti kapitol. Úvodem konstatuje, že jednotlivé žánry a druhy folkloru se často prostupují: v důsledku tzv. inovačních vln byla řada pověstí vyprávěči aktuálně přepracována do podoby pohádky a naopak. První kapitola je věnována vzájemnému pronikání „pohádky, pověsti a balady“ (s. 103–106). Pověsti podle autora nejčastěji interferují s legendárními a novelistickými pohádkami. Ve druhé kapitole zpracovává téma „pohádka, legenda a mýtus“ (s. 106–108) a konstatuje, že české pohádky i humorky se s legendami setkávají především v rámci lidových apokryfů; o projekci mytologických představ do pohádek se v obrozených podáních hovořit nedá. Třetí kapitola J. Otčenášek věnuje průniku „pohádky a anekdoty“ (s. 108–112): v některých případech přebírá anekdota pohádkovou strukturu nebo podstatu syžetu. Vesměs se jedná o nějakou formu parodie a nezřídka vznikají celé řetězce anekdot. Jako příklad vytřídil J. Otčenášek z vlastních sběrů sedm typů anekdoty parodující pohádku o zlaté rybce a dospěl k zobecnění, že anekdota jako žánr vzhledem ke své zkratkovitosti a menším nárokům na paměť lépe odpovídá současným kulturním proměnám. Ve čtvrté kapitole jsou vyjmenovány hlavní průnikové oblasti „pohádky a humorky“ (s. 112–113); mají často totožné syžety, postavy, charaktery, motivace i způsob jednání. Poměrem „humorky a anekdoty“ se autor zabývá v páté kapitole (s. 113–114) a staví se mezi zastánce jejich zásadního rozlišení. Poslední kapitola je věnována vztahu „humorky a pověsti“ (s. 114), které přes svou odlišnost někdy interferují. Podání např. od začátku probíhá jako pravá pověst, ve druhé polovině začíná

být patrný parodický podtext a příběh končí jako humorka.

V příloze je uveden výsledek etnokartografické práce autora a Adama Horálka – devět „map folklorních sběrů v 19. století“ (s. 116–124). Následuje podrobný výčet „literatury a /tištěných/ pramenů“ (s. 125–139), „rukopisných/ pramenů“ (s. 140) a spojený jmenný a věcný „rejstřík“ (s. 146–147).

Publikace je zajímavá jak výběrem a ošetřením významného textu z díla Dagmar Klímové (jejíž památce je kniha věnována), tak čínorodým přístupem Jaroslava Otčenáška. K základní orientaci v oboru by mohla sloužit i jako vysokoškolská učebnice.

Jiří Traxler (EÚ AV ČR, v. v. i.)

Dagmar Klímová – Jaroslav Otčenášek, ČESKÁ POHÁDKA V 19. STOLETÍ. Etnologický ústav Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha 2012, 150 s.–

Kniha je složena ze dvou autorsky samostatných textů – D. Klímové (1926–2012) a J. Otčenáška. Spojujícím tématem je žánr „pohádka“, avšak odlišné kvality jsou postoje teoretické, metodologické i interpretační. Stať D. Klímové vznikla zkrácením autorčina díla *Lidové vyprávění v období národního obrození* (interní tisk ÚEF ČSAV, Praha 1980). Pro recenzovanou knihu byla použita část *Česká lidová pohádka a české národní hnutí* (s. 9–68), celé shora uvedené dílo D. Klímové zůstává jako celek bohužel nepřístupné. Autorka v něm prokazuje podrobnou orientaci v moderní folkloristice a zabývá se celou lidovou prózou ve společenském kontextu

tehdejší doby. Pracuje se sbírkami z Čech (českými i německými) a z Moravy. Otčenášek však z práce Klímové vypustil celý oddíl *Pověstové žánry v období národního obrození*, v němž se přesně definují podstata a typové znaky a podává podrobný rozbor celého bohatství lidového vyprávění za národního obrození. Otčenáškův soud, že „jsme se rozhodli vydat nejkvalitnější a nejpřínosnější část věnovanou pohádce a humoru“ (s. 8), je vzhledem k významu studie D. Klímové jen účelový, aby mohl do publikace včlenit své texty.

V recenzované knize Klímová ukazuje na rozdílnost pohledu na pohádku v 19. a 20. století. Ještě na začátku 20. století se cenila její „uměleckost“, např. u Erbeny a Němcové, a významnou pramennou sbírku Kuldovu pokládali tehdejší badatelé za dílo bez umělecké hodnoty. V obrození byl rozhodujícím pohled literárněhistorický s příznakem slovanskosti. Zřetel k nositeli, funkci a sociálnímu prostředí se prosazuje až většinou ve 20. století. Tomu odpovídá orientace Klímové na sociální typologii českých lidových pohádek. Otázku dobové specifiky řeší Klímová u pověstí (tento úsek textu není do knihy zařazen) a u některých typů lidové satiry.

Druhou část knihy (s. 69–124, bez map a bibliografie) tvoří kapitoly od J. Otčenáška I. *Atributy české lidové pohádky a její sběratelé v 19. století* (s. 69–102) a II. *Problematika žánrových přechodů* (s. 103–115).

Obecný problém Otčenáškových textů je v tom, že autor má o tématech povrchní znalosti a tendenci z nich činit zobecňující závěry. Schází v nich hlubší vhled do materiálu a do teoreticko-metodologických východisek. V rozporu s titulem knihy se pohádkám 19. století věnuje překvapivě